

De argumentatie in het Encomium Neronis van Hieronymus Cardanus -
Leon ter Beek

De Italiaanse humanist Hieronymus Cardanus (Gerolamo Cardano) werd geboren op 24 september 1501 in Pavia. Zijn vader was advocaat en een bekend wiskundige, die graag had gezien dat zijn zoon rechten zou studeren. Maar de jonge Cardanus gaf de voorkeur aan de studie medicijnen en wiskunde. In 1526 werd hij *doctor medicinae* in Pavia, en tot 1531 had hij een kleine artspraktijk in het dorpje Sacco. Na zijn huwelijk in 1531, met Lucia Banderini, bekleedde hij eveneens een leerstoel in de mathematica te Milaan, waar hij in 1539 eindelijk ook werd opgenomen in het artsencollege. In hetzelfde jaar verscheen in Neurenberg zijn belangrijke wiskundige werk *Arithmetica*, in 1545 gevolgd door zijn *Ars Magna* (over algebra). In 1560 werd zijn zoon Giovanni Battista door de senaat van Milaan ter dood veroordeeld omdat hij zijn vrouw wegens overspel had gedood. Cardano nam zelf de verdediging van zijn zoon ter hand, maar dit mocht niet baten. Deze gebeurtenis wierp een zware schaduw over het leven van Cardano, die niet alleen op het terrein van de wiskunde maar ook in zijn medische praktijk grote successen bereikte. In 1570 werd Cardano door de inquisitie aangeklaagd – het is ons niet bekend op welke gronden. Na slechts drie maanden in de gevangenis te hebben doorgebracht werd Cardano weer in vrijheid gesteld. In het jaar 1576 stierf hij in Rome, waar hij de laatste jaren van zijn leven als arts praktijk hield.

Als auteur is Cardano bijzonder vruchtbaar geweest. Hij heeft zo'n 130 werken geschreven, die bij elkaar ongeveer 9000 pagina's beslaan.¹⁹ Omtrent Cardano's levensloop en werken zijn wij uit de eerste hand onderricht, want hij schreef onder meer tegen het einde van zijn leven een autobiografie (*De vita propria*)²⁰ en bovendien een werk over zijn eigen pennevruchten (*De propriis libris*).²¹ Verder is hij de auteur van een intrigerende lofrede op keizer Nero (*Encomium Neronis*), die het onderwerp van deze bijdrage zal zijn.²²

Cardano begint zijn lofrede op Nero met de vaststelling dat het algemene oordeel over deze keizer verkeerd is. Dit vooroordeel is ontstaan, zegt Cardano, bij de domme en verdorven mensen (*imperiti* en *improbi*) en

¹⁹ Cf. C. Spon, *Hieronymi Cardani opera omnia* Vol. I-X, (Lyon 1663 = Stuttgart 1966). Behalve de reeds genoemde werken zijn nog van belang *De subtilitate*, uit 1550, dat als zijn hoofdwerk kan worden beschouwd, en *De ludo aleae*, over de waarschijnlijkheidsrekening.

²⁰ Cf. Spon, *Opera omnia* I 1a-54b.

²¹ Cf. Spon, *Opera omnia* I 55a-150b.

²² De *editio princeps* dateert uit 1562 en is gedrukt bij Petri in Basel. Een moderne teksteditie met Duitse vertaling en commentaar biedt N. Eberl, *Cardanos Encomium Neronis. Edition, Übersetzung und Kommentar*, (Frankfurt am Main 1994). Ik houd in deze bijdrage de hoofdstuknummering van Eberls editie aan.

heeft zich vandaar over alle mensen (*in omnium mentes*) verspreid.²³ Hij stelt de twee belangrijkste bronnen, Suetonius en Tacitus, aan de kaak: de een was een vrouwenverleider, de ander een afgodenvereerder.²⁴ Naar het oordeel van Cardano beschouwt Tacitus alleen krenkingen van de *potentes* als een misdaad. Verder stelt Cardano dat men Nero niet kan veroordelen omdat hij vele moorden heeft laten plegen maar alleen indien hij op onrechtvaardige wijze (*iniuste*) en zonder reden (*sine causa*) heeft gedood.²⁵ Nero strafte juist de schuldigen maar was clement voor de zwakkeren. Heel anders dus dan Nerva, die als keizer zeer zwak was en de machtigen hun gang liet gaan.²⁶ Onder Nero durfden de machtigen de zwakkeren niet slecht te behandelen. Aan het eind van zijn inleiding verzekert Cardano dat hij deze lofrede beslist niet heeft geschreven als aanklacht tegen de senaat van Milaan, die zijn zoon ter dood had veroordeeld. Hij wijst erop dat hij al meer dan een decennium aan de lofrede werkte; de executie van Giovanni Battista, twee jaar vóór het verschijnen van de *editio princeps* in 1562, was dus niet de aanleiding: *sola rei indignitas me movit.*²⁷

Na de inleiding (§§ 1-5) geeft Cardano een overzicht van de geschiedenis van de keizers van Augustus tot Nero (§§ 6-15). In dit overzicht wijst hij erop, dat na de staatsgreep van Caesar de onaanzienlijke parvenu Octavius zich van de staat meester maakte. Na vele moorden te hebben gepleegd laat deze, volgens Cardano om onbegrijpelijke redenen, de regering over aan Tiberius, terwijl hij Agrippa en Germanicus voor de troonsopvolging overslaat.²⁸ Vervolgens laat Tiberius' opvolger Caligula Tiberiolus doden, en na Caligula's dood wordt Claudius, *nulla sanguinis affinitate contingens Augustum*, tot keizer benoemd, door de waanzin van de senaat en de soldaten. Claudius adopteert Nero en wordt dan omgebracht door Agrippina.

In het kort verdedigt Cardano dan alvast de regering van Nero: Agrippina streeft, na de troonsbestijging van haar zoon, steeds meer zelf naar de keizerlijke macht. Zij tracht Nero in te tomen door Seneca en Burrus aan te stellen en laat Britannicus hoop houden op de troon. Nero, *non tam imperio quam vitae timens*, moet Britannicus daarom wel doden. Omdat zijn moeder steeds meer ambities toont om zelf keizerin te worden, doodt Nero haar uiteindelijk op instigatie van Seneca en Burrus.

²³ *Enc. Ner.* 1,1.

²⁴ *Enc. Ner.* 1,3.

²⁵ *Enc. Ner.* 2,4.

²⁶ *Enc. Ner.* 4,3-4.

²⁷ *Enc. Ner.* 5,4.

²⁸ *Enc. Ner.* 8,2.

Vervolgens doodt hij ook zijn vrouw, omdat hij beseft dat hij haar niet in leven kan laten zonder zelf gevaar te lopen.²⁹

Weer wijst Cardano er dan op, dat Nero zelf niets misdaan heeft: hij was mild en een goed regent voor het volk. Zijn bevelhebbers en bestuurders daarentegen zijn door hun hebzucht (*avaricia*) de werkelijke oorzaak van veel ellende.³⁰ Gezien de omstandigheden was Nero's regering wel gedoemd te mislukken; alle *vitia* echter moeten volgens Cardano op rekening worden geschreven van zijn moeder Agrippina, Seneca, Burrus en anderen die hij als jongeman wel moest gehoorzamen.³¹

Dan begint Cardano een grondige evaluatie van de regering van Nero. Eerst stelt hij vast wat de plichten van een uitnemend vorst zijn. Welnu, het belangrijkste is dat er op het gebied van de buitenlandse politiek vrede is of alleen oorlog als het echt niet anders kan, terwijl er in het rijk zelf rechtvaardigheid en billijkheid heerst:

*Optimi igitur principis maxime necessariae conditiones sunt foris pacem aut necessarium tantum bellum habere, domi autem iusticiam et aequitatem colere.*³²

Iets minder belangrijk is voorts dat de vorst voor het welzijn van allen zorgdraagt, met name voor dat van de rechtschape en de behoeftige mensen:

*Magis autem necessariae sed non quantum priores, sunt commodis omnium prospicere, maxime tamen bonorum et egentium.*³³

Tenslotte is er nog een voorwaarde die niet zo belangrijk is, namelijk het hele rijk te voorzien van beschaving en uiterlijke pracht:

*Necessariae autem non adeo sunt provinciam totam ornare moribus atque pulchritudine.*³⁴

Cardano bewijst dan op basis van de bronnen dat de enige oorlog die Nero heeft gevoerd, te weten die tegen de Parthen die Armenië bezet hielden, voldoet aan de voorwaarden van een *bellum iustum*.³⁵ Nero overtrof zijn

²⁹ *Enc. Ner.* 11.

³⁰ *Enc. Ner.* 13,1.

³¹ *Enc. Ner.* 15.

³² *Enc. Ner.* 16,3.

³³ *Enc. Ner.* 16,3.

³⁴ *Enc. Ner.* 16,4.

³⁵ In *Enc. Ner.* 18,3-4 formuleert Cardano vijf voorwaarden waaraan een *bellum iustum* moet voldoen (*Quinque causis licet bellum suscipere*), te weten: indien een ander op ongerechtvaardigde wijze zelf de oorlog aandoet (*si iniuste quis inferat*), indien een ander iets uit eigen beweging geroofd heeft (*si qui aliquid eripuerint ultro*), als de door vijanden uitgeoefende druk zo groot wordt dat men van bondgenoten afhankelijk dreigt te worden (*si periculum est ab hoste ita, ut cogaris fidei suae salutem tuam committere*), indien bondgenoten worden aangevallen (*cum his qui nobiscum foedere iuncti sunt, bellum aut iniuria infertur*) en tenslotte om de krijgstucht te handhaven (*ut militem in disciplinam contineamus*).

voorgangers zowel in oorlog als in vrede. Zo heeft hij ook het neerslaan van de joodse opstand voorbereid, zij het dat dit pas door Vespasianus geëffectueerd is.³⁶ Na het buitenlands beleid het staatsbestuur. Wederom formuleert Cardano eerst de uitgangspunten. Eerst moet men bezien wie een rechtvaardige rechter of heerser is. Welnu, iemand die zich aan de wet houdt pleegt men rechtvaardig te noemen:

*Id vero primum videndum, quis sit iustus aut aequus iudex aut dominus. Iustum solent definire, qui legem observat.*³⁷

Maar meningsverschil bestaat over de volgende punten. Op de eerste plaats, of men de ongelukkigen of de machtigen moet begunstigen; op de tweede plaats, of rechtvaardigheid erin is gelegen zich volgens voorschrift aan de wetten te houden; op de derde plaats, of bij het begunstigen het nut hetzelfde is als het eervolle:

*De quibus autem controversatur, sunt tria. Primum, an favendum sit miseris an potentibus. Secundum, an iusticia sit servare leges ex praescripto. Tertium, an idem sit in favendo utile et honestum.*³⁸

Op de eerste vraag luidt natuurlijk het antwoord, dat de wetten de ongelukkigen moeten begunstigen.³⁹ Ten aanzien van het tweede punt kan men stellen dat blindelings de wet gehoorzamen misdadig is. Niet wie de wet naar de letter naleeft is rechtvaardig, maar wie de bedoeling van de wetgever voorop stelt.⁴⁰ Een machthebber moet dus mild (*clemens*) zijn.⁴¹ Het derde en laatste punt is van eminent belang voor Cardano: hij betoogt dat vorsten over het algemeen de machtigen in de staat te vriend houden, maar dat dit ten onrechte geschiedt.⁴² Het begunstigen van de *potentes* heeft namelijk drie nadelige gevolgen die tot de ondergang van de machthebber kunnen leiden (*quae ad eversionem dominationis faciunt*): de belastinginkomsten worden afhankelijk van weinige rijken, die problemen kunnen veroorzaken, de bevoordeling van de machtigen leidt tot *tyrannis* en uiteindelijk ondermijnt een sterke positie van de rijken de positie van de hoogste machthebber zelf.⁴³ Conclusie: wij zijn op grond van goddelijk en

³⁶ *Enc. Ner.* 19,6.

³⁷ *Enc. Ner.* 20,2.

³⁸ *Enc. Ner.* 21,1.

³⁹ *Enc. Ner.* 21,2: 'De primo enim non magna est difficultas, quin leges afflictis et miseris favere debeant, si ad Deum, ad iustum et aequum respicere velimus.' De machtigen hebben immers onze hulp niet nodig (*ibid.*).

⁴⁰ *Enc. Ner.* 21,3: 'Quid ergo proprium est iusti aut aequi domini aut iudicis? Est erigere miseros, protegere, allevare afflictos. Ob id non iustus est, qui leges ex praescripto servat, sed saevus...'. Ook *ibid.* 21,4: 'Ille iustus est, qui legem ad mentem conditoris refert, non qui ad scriptum.'

⁴¹ *Enc. Ner.* 21,5 (ongetwijfeld met een zijdelingse verwijzing naar het strenge vonnis dat zijn zoon had getroffen).

⁴² *Enc. Ner.* 23,2-3.

⁴³ *Enc. Ner.* 24,2-4.

menselijk recht gehouden de onaanzienlijken en ongelukkigen te begunstigen, en wel op rechtvaardige wijze en in overeenstemming met de wetten. Nero deed dit in de hoogste mate:

*Ergo si divino humanoque iure tenemur favere tenuioris fortunae viris nec non miseris iusteque id ac secundum leges, Nero vero id maxime praestitit.*⁴⁴

Weliswaar begunstigde hij, in het begin van zijn bewind, op instigatie van Seneca en Burrus de machtigen, maar later nam hij de zwakkeren in bescherming, waardoor hij bij de machtigen gehaat werd, hetgeen weer tot zijn slechte reputatie leidde.⁴⁵ Nero was bij zijn aantreden nog zeer jong en had niet voldoende achtergrond om de macht van de *potentiores* effectief te breken.

Vervolgens geeft Cardano een uitgebreide opsomming van de wetten en weldaden (*leges et benefacta*) van Nero (§§ 28-42).⁴⁶ Zo hield hij de graanprijzen laag, ook in tijden van schaarste,⁴⁷ verbood hij magistraten en procuratoren spelen te organiseren en schafte hij bepaalde belastingen af of verlaagde ze.⁴⁸ Om de soldaten bezig te houden, liet hij een dam in de Rijn aanleggen, verder respecteerde hij zijn moeder zolang ze leefde, maar riep hij na haar dood de mensen die zij had verbannen uit hun ballingschap terug.⁴⁹ Nero hanteerde, aldus Cardano, de enig juiste wijze van machtsuitoefening (*forma dominandi*), die erin is gelegen de overmoed van de machtigen te straffen, maar hun eervolle daden te begunstigen:

*quae potentiorum insolentiam ulciscitur, illorum honoribus favet.*⁵⁰

Nero was een goed heerser, maar *non perduravit*: hij heeft dus de vruchten van zijn harde beleid niet kunnen plukken, zoals Augustus en Septimius Severus wel is gelukt.⁵¹

Na deze opsomming van *leges et benefacta* bespreekt Cardano de verwijten (*obiecta*) die Nero worden gemaakt. Hij begint met een bespreking van de successievelijke moorden op verwanten en vrienden die Nero op zijn geweten heeft (§§ 43-62). Eerst de moord op zijn vader,

⁴⁴ *Enc. Ner.* 26,1.

⁴⁵ *Enc. Ner.* 26.

⁴⁶ Hierbij vermeldt Cardano onder meer Nero's mildheid ten opzichte van filosofen, zijn verstandige "Ostpolitik", de verlening van de vrijheid aan de Grieken, goede daden op het gebied van de stedenbouw, graan- en watervoorziening en dergelijke.

⁴⁷ *Enc. Ner.* 28,2-3.

⁴⁸ *Enc. Ner.* 29.

⁴⁹ *Enc. Ner.* 30,2.

⁵⁰ *Enc. Ner.* 41,1. Dit in tegenstelling met de twee andere *formae dominandi*, waarbij respectievelijk de *potentiores* en *homines novi* worden bevoorrecht en gebruikt als machtsbasis (*ibid.*).

⁵¹ *Enc. Ner.* 40,4: 'Ergo, si Nero diu suum potuisset imperium retinere aut statim ei succedere ei similis, quam bonus fuisset, omnes intellexissent.'

keizer Claudius. Welnu, deze moord werd gepleegd toen Nero zeventien jaar was en vooral op instigatie van zijn moeder Agrippina. Bovendien was Claudius een tiran; hij was immers niet verwant met Augustus en evenmin bij testament als opvolger benoemd door Tiberius of Caligula.⁵²

Dan de moord op zijn broer Britannicus en zijn zuster Antonia. Hier laat Cardano hetzelfde argument gelden als bij de moord op Claudius: ook Britannicus en Antonia waren niet zijn echte broer en zuster. Echte bloedverwantschap weegt zwaarder dan adoptie en bovendien staat de keizer boven de wet.⁵³ Verder valt de moord op Britannicus te verontschuldigen, aldus Cardano, omdat Agrippina Nero onder druk zette door te dreigen Britannicus, Claudius' echte zoon, op de troon te plaatsen. Nero handelde dus uit zelfbescherming. Een dergelijke broedermoord kan men moeilijk een misdaad noemen, aldus Cardanus:

*Sit crimen occidisse huiusmodi fratrem securitatis causa.*⁵⁴

Ook Tacitus bericht trouwens dat men voor deze moord algemeen begrip opbracht.⁵⁵ Verder wijst Cardano erop dat Augustus Caesarion doodde, terwijl Augustus toch algemeen als een voortreffelijk vorst wordt gezien:

*Et Augustum pro Deo colitis, Neronem autem execramini: quae est haec ira, iniqua de rebus et de factis existimatio?*⁵⁶

Ander voorbeeld: Marcus Aurelius wordt ervan verdacht zijn broer Verus uit de weg te hebben geruimd, zonder dat iemand hem dit nadraagt. Ook voor de moord op Britannicus zijn dus diverse verontschuldigen aan te voeren;⁵⁷ broedermoord is nu eenmaal verkieslijker dan een successieoorlog. Het in leven laten van broers van een vorst leidt slechts tot ellende voor de onderdanen. Aan het Ottomaanse en Ethiopische vorstenhuis is broedermoord dan ook zeer gebruikelijk.⁵⁸ Cardano weidt ter adstructie nog uit over de ellende die successieoorlogen over het Italië van 1450 tot 1530 gebracht hebben. Kortom: de moord op Britannicus was voor Nero noodzakelijk uit lijfsbehoud en voor de staat zeer nuttig:

⁵² *Enc. Ner.* 43.

⁵³ Dit is een verwijzing naar het principe *princeps legibus solutus*. Cardano zegt letterlijk (*Enc. Ner.* 44,2): 'Stultum est lege agere contra eos, qui legibus non sunt obstricti. In huiusmodi requiritur ius sanguinis: quod si servatur sane nimis, legem nullam in talibus requiras.'

⁵⁴ *Enc. Ner.* 44,6.

⁵⁵ *Enc. Ner.* 44, 6, geciteerd uit Tac., *Ann.* 13,17,1: 'Plerique etiam hominum Neroni ignoscebant antiquas fratrum discordias et insociabile regnum existimantes.'

⁵⁶ *Enc. Ner.* 44,7.

⁵⁷ Cardano sluit dit gedeelte af met de woorden: 'Satis est parvum creditum crimen, ut salva sit Respublica, fratres occidere.' (*Enc. Ner.* 44,8).

⁵⁸ *Enc. Ner.* 45,1.

*Satis fuerit defendisse Neronis factum, necessarium sibi et Reipublicae admodum utile.*⁵⁹

Aan de moord op Nero's 'zuster' Antonia maakt Cardano vervolgens maar weinig woorden vuil. Zij was geen echte zuster en zeer gevaarlijk: zij nam deel aan de samenzwering van Piso. Haar dood is dus niet meer dan terecht.⁶⁰

Dan de moord op Nero's echtgenote Octavia. Cardano zit met deze moord een beetje in zijn maag: hij spreekt van een *mors magis necessaria quam caeterae, non tamen adeo iusta; iusta tamen.*⁶¹ De moord op Octavia was het plan van Poppaea, niet van Nero zelf. Cardano heeft echter medelijden met Octavia en vindt dat verbanning had volstaan. Feit is echter, aldus Cardano, dat zij afkomstig is uit een geslacht (de *Claudii*) dat in de loop van de Romeinse geschiedenis het volk altijd zeer vijandig gezind is geweest. Vanuit dit oogpunt bezien is haar dood toch terecht te noemen. Een vorst kan nu eenmaal niet altijd in elk opzicht moreel juist handelen:

*Nec est idem optimum fuisse vel esse principem et nihil admittere, quod culpari queat.*⁶²

Met deze zin spreekt Cardano een diepgewortelde overtuiging uit.⁶³ Cardano beoordeelt deze moord weliswaar als een smet op Nero's blazoen, maar uiteindelijk toch als noodzakelijk.⁶⁴

Vervolgens gaat Cardano dieper in op de moord op Nero's moeder Agrippina (§§ 48-56). Als ooit een moedermoord geoorloofd was, zegt Cardano, dan was het deze wel.⁶⁵ Agrippina maakte het zo bont dat Nero wel gedwongen was om, zoals Cardano het zegt, "de zoon af te leggen en zich met rechtvaardigheid te bekleden" (*exuere filium, induere iustitiam*).⁶⁶ Agrippina pleegde vele moorden, onder meer die op Claudius, Britannicus en de moord op Narcissus, die ook volgens Tacitus *invito principe* plaatsvond,⁶⁷ en was uit op incest met Nero. Deze kon niet op haar avances

⁵⁹ *Enc. Ner.* 45,6.

⁶⁰ *Enc. Ner.* 46,7: '... interfici iussit, non solum necessario, sed etiam iustissimis ex causis.'

⁶¹ *Enc. Ner.* 47,1 en even later (*ibid.* 47,8): 'Ego tamen invisum autorem necis, etsi non necesse, superis fuisse crediderim.'

⁶² *Enc. Ner.* 47,10.

⁶³ Even tevoren geeft Cardano, in een opvallend morele opwelling, toe dat de moord op Octavia uit ethisch oogpunt niet te verantwoorden was: 'Neque enim omnia, quae necessario fiunt, iusta sunt; quoniam, ubi causa non est, potius quam innoxium occidere maxime morte praevisa praestat quodvis periculum subire et mortem ipsam.' (*Enc. Ner.* 47,10).

⁶⁴ *Enc. Ner.* 47,12: 'Satis sit ostendisse necessitate et stultitia et alieno scelere (een verwijzing naar Poppaea) quaesitam hanc necem, diis quidem iustissimam, non itidem autori.'

⁶⁵ *Enc. Ner.* 48,3.

⁶⁶ *Enc. Ner.* 48,11.

⁶⁷ *Enc. Ner.* 49,3, met citaat uit Tac., *Ann.* 13,1,3.

ingaan en moest haar wel doden.⁶⁸ Maar Nero heeft de schijn tegen, zegt Cardano; men vergeeft koningen broedermoord, men vergeeft ze moedermoord, men vergeeft ze de moord op vrienden, maar Nero heeft zich aan ál deze dingen bezondigd, waardoor het lijkt alsof hij die alle ook zelf gewild heeft. Maar dat is niet zo: Nero had gewoon de pech dat hij in omstandigheden belandde waarin hij naar deze maatregelen moest grijpen.⁶⁹ Toen Agrippina zag dat haar invloed op Nero tanende was, dreigde zij een huwelijk te sluiten met een van de machtigen; hoewel Nero niet op het hoofd van zijn moeder uit was,⁷⁰ moest hij haar toen wel doden.⁷¹ Tien jaar lang had hij deze monsterlijke vrouw verdragen. Tacitus zegt dat Nero Agrippina doodde om met Poppaea te kunnen trouwen;⁷² Cardano weerlegt dit door erop te wijzen dat de moord op Agrippina in het jaar 59 plaatsvond, het huwelijk met Poppaea echter pas in 62.⁷³ Nero stond voor de keus ofwel zijn moeder te doden ofwel zelf ten onder te gaan. Het valt hem in zijn jeugdigheid niet te verwijten dat hij verkozen heeft in leven te blijven.⁷⁴ Bovendien: als alle slachtoffers van Agrippina om recht gevraagd zouden hebben, zou Nero als zeer rechtvaardig geprezen zijn. Nero heeft dus niet zozeer op schandelijke wijze zijn moeder gedood maar veeleer op prijzenswaardige wijze een straf voltrokken:

*Non parricidium admisit Nero turpiter, sed magna cum laude vindicavit.*⁷⁵

Zelfs keizers zijn nu eenmaal niet verantwoordelijk voor door anderen gepleegde misdaden:

*non enim alienae iniuriae domini sunt Caesares.*⁷⁶

Vervolgens bespreekt Cardano kort de moord op Nero's tante Domitia.⁷⁷ Suetonius beschuldigt Nero van deze moord,⁷⁸ Tacitus niet. Waarschijnlijk

⁶⁸ Als *exemplum* voert Cardano hier Ninus op, die zijn moeder Semiramis doodde (*Enc. Ner.* 50,1).

⁶⁹ *Enc. Ner.* 50,5-6.

⁷⁰ Cardano, *Enc. Ner.* 51, citeert aanwijzingen uit Tacitus waaruit men dit kan afleiden.

⁷¹ *Enc. Ner.* 52,6: 'Imminebat, ut dixi, maius et longe periculum, ne alicui potentium nuberet. Neque enim non manifestissimo discrimine imperii et vitae versabatur.'

⁷² Tac., *Ann.* 14,1,1-2.

⁷³ *Enc. Ner.* 55,4: 'Si ergo ardebat tum Poppaeae amore, cur tantum distulit?'

⁷⁴ *Enc. Ner.* 55: 'Forsan obiicies, quod solum obiici posse sentio, praestitisse Neroni perisse, imperium amisisse quam tanta cum infamia matrem occidisse. Sed quis adolescens tam sanctus, tam philosophus est, qui malit alieno scelere perire, quam supplicio servari?'

⁷⁵ *Enc. Ner.* 56,3.

⁷⁶ *Enc. Ner.* 56,4.

⁷⁷ Domitia stierf niet, zoals Cardano abusievelijk aanneemt, in 67, maar reeds in 59.

⁷⁸ Suet., *Nero* 34,5: 'Iunxit parricidio matris amitae necem.'

had Nero met de dood van Domitia inderdaad niets te maken en ook Cardano meent dat deze moord een verzinsel is (*conficta ab inimicis*).⁷⁹

Ook voor betrokkenheid bij de dood van Burrus ontbreken bewijzen, zoals overigens ook Tacitus stelt.⁸⁰ Verder bespreekt Cardano de dood van Ruffinus Crispinus, het zoontje van Poppaea en als zodanig stiefzoon van Nero. Dit jongetje was vier jaar oud toen hij stierf, maar Cardano neemt ten onrechte aan dat deze Ruffinus Crispinus door Nero is gedood als ongeboren vrucht. Tacitus vertelt namelijk dat Nero in een vlaag van woede de zwangere Poppaea een trap tegen haar buik gaf, waarna zij aan de gevolgen van deze trap overleed.⁸¹ Cardano, die zelf arts van beroep was, leidde uit de bronnen blijkbaar af dat Poppaea na deze trap is gestorven aan de gevolgen van een miskraam, waarbij ook haar ongeboren zoontje Ruffinus Crispinus het leven zou hebben verloren. Cardano verontschuldigt Nero door aan te voeren dat het hier geen bewuste moord betrof maar een aanval van woede. Dergelijke dingen gebeuren nu eenmaal, en Poppaea was ook wel een zeer grillige vrouw.⁸²

Tenslotte bespreekt Cardano de moord op Seneca (§§ 59-61). Hij is duidelijk zeer gebeten op deze filosoof. Hij stelt zelfs dat de moord op deze verdorven Seneca veel andere misdaden goedmaakt.⁸³ Bij de beoordeling van Seneca stelt Cardano eerst weer criteria op. Volgens hem zijn er twee criteria waaraan men een goed mens herkent: hij is niet hebzuchtig en gelooft in de onsterfelijkheid van de ziel:

*Si avarus non est, si immortalitatem animi credit, bonus est; qui contra, malus.*⁸⁴

Welnu, Seneca was niet alleen zeer hebzuchtig (hij was een van de rijkste mensen van zijn tijd) maar spreekt in zijn werken ook vaak over de sterfelijkheid van de ziel, aldus Cardano.⁸⁵ Aangezien Seneca bovendien was verwickeld in de samenzwering van Piso, was ook zijn gedwongen zelfmoord zeer terecht. De maatregelen die Nero uit lijfsbehoud en om aan de macht te blijven wel moest treffen, vallen Seneca echter wel degelijk als misdaden aan te rekenen, aangezien deze hierbij uit gierigheid en eerzucht

⁷⁹ *Enc. Ner.* 57,5.

⁸⁰ *Tac., Ann.* 14,51,1: 'concessitque vita Burrus, incertum valetudine an veneno.'

⁸¹ *Tac., Ann.* 16,6,1: 'Poppaea mortem obiit, fortuita mariti iracundia, a quo gravida ictu calcis adflicta est.'

⁸² *Enc. Ner.* 58.

⁸³ *Enc. Ner.* 59,3: 'Itaque existimo necem Senecae, si quid modo per imprudentiam in aliis deliquit Nero, maximam criminum partem diluere.'

⁸⁴ *Enc. Ner.* 60,2.

⁸⁵ Hierbij moet worden aangetekend dat Seneca in het algemeen wel degelijk in de onsterfelijkheid van de ziel geloofde.

handelde.⁸⁶ Bovendien was Seneca de opvoeder van Nero, en het is veel erger slechte zaken te onderwijzen dan ze te doen:

*Deterius est longe docere mala quam facere.*⁸⁷

Kortom: als iemand anders Seneca had gedood, zou hij geprezen zijn, maar Nero wordt het als een misdaad aangerekend.⁸⁸

Bij wijze van digressie vergelijkt Cardano Nero nog eens met Augustus. Beide keizers hebben vergelijkbare dingen gedaan, maar worden volstrekt verschillend beoordeeld. Zo verkeerd zijn de sympathieën van de mensen, dat ze bij nadere beschouwing aan waanzin grenzen:

*Adeo perversa sunt hominum studia, ut, si quis secum reputet, simillima sint amentiae.*⁸⁹

Hiermee is het onderzoek naar de door Nero gepleegde moorden afgesloten. Cardano gaat vervolgens uitgebreid in op de kwalijke eigenschappen die Nero worden aangewreven. Allereerst bespreekt hij zijn vermeende wreedheid (*saevitia*) (§§ 63-85). Het belangrijkste verwijt dat Nero op dit punt wordt gemaakt is het feit dat hij de christenen vervolgd. Cardano erkent dat dit een *ingrata res* is, maar wijst erop dat dezelfde politiek Trajanus niet euvel wordt geduid.⁹⁰ Bovendien vervolgde Nero de christenen niet als zodanig maar als schuldigen aan de brand van Rome.⁹¹ Daarna wijdt Cardano enkele paragrafen aan de wetten die Nero heeft uitgevaardigd en die ook alle een toonbeeld van mildheid en goedheid zijn (§§ 68-71) en plaatst hier voorbeelden van de wreedheid van de senaat tegenover (§§ 72-73). Cardano vindt dan ook dat de terechtstelling van de senatoren Thrasea Paetus, Soranus en anderen in 66 niet meer dan terecht is omdat hun wreedheid en hebzucht geen grenzen kende; zo werden in 61

⁸⁶ *Enc. Ner.* 60,8: 'Iam consuetudo intima et conscientia facinorum Neronis, quae ut illi necessaria ob imperium et vitam tuendam, ita Senecae ob avaritiam et ambitionem scelera erant.'

⁸⁷ *Enc. Ner.* 61,1.

⁸⁸ *Enc. Ner.* 61,5: 'Ergo, si Senecam alter punisset a Nerone, iustissimus dici poterat.'

⁸⁹ *Enc. Ner.* 62,8.

⁹⁰ In het betoog van Cardano is dit een sterk argument: keizers als Trajanus en de Antonijnen hebben eveneens christenen vervolgd, en bovendien, anders dan Nero, op wettelijke basis; toch worden deze keizers nog steeds als toonbeelden van mildheid beschouwd (*Enc. Ner.* 63,9): 'Sed si modo improbandus est Nero ob Christianorum supplicia, ut certe est, magis Traianus, Decius et Antonini erunt incusandi, qui absque causa ulla nec suspicione et per edictum damnarunt illos, cum alioqui mites et perhumani haberentur.' Voorts citeert Cardano uit de brief van Trajanus waarin hij stadhouder Plinius van Bithynië aanraadt christenen die zijn opgepakt en bekennen te bestraffen; in duidelijk contrast hiermee plaatst hij het feit dat Paulus na zijn aankomst te Rome onder keizer Nero, ofschoon hij duidelijk een christen was, aanvankelijk in vrijheid werd gesteld. Van een formeel edict tegen christenen is dus geen sprake (*Enc. Ner.* 64,6): 'Ostendo, quod Paulus, cum prima vice in vinculis Romam adductus est, ut referunt omnes autores, liberatus est; de quo non ambigitur, quod Christianus esset, immo constaret multos ad nomen Christi convertere et accusabatur a potentissimis Iudaeorum atque dimissis illorum, ut si edictum fuisset promulgatum in Christianos, nullus veniae locus futurus esset.'

⁹¹ Dit argument is niet steekhoudend, omdat zowel Suetonius als de christelijke auteurs de christenvervolging niet in verband brengen met de brand.

op voorstel van Thrasea en Paetus vierhonderd slaven ter dood veroordeeld omdat zij hun meester niet te hulp waren gekomen. Dat de senaat op grond van een wet handelde doet hierbij niet ter zake; een onrechtvaardige wet is geen wet:

*Lex iniusta lex non est.*⁹²

Bovendien is het geen vorst of staat toegestaan een wet in te voeren die het doden van onschuldigen toestaat:

*Nec fas est Principi legem constituere nec Reipublicae, ut unquam insons morte afficiatur aut cruciatu.*⁹³

Gedurende de gehele geschiedenis heeft de senaat het Romeinse volk vernederd en onderdrukt. De terechtstelling van deze senatoren moet dan ook worden toegejuicht. In de visie van Cardano is Nero een van de heersers die door God zijn gezonden om de senaat hiervoor te straffen:

*Misit Deus Neronem, qui de tam impio, tam scelerato ordine poenas sumeret. Misit et Domitianum et Commodum aliosque plures.*⁹⁴

Op basis van dezelfde redenering moet ook de terechtstelling van Soranus en diens dochter Servilia als terecht worden beschouwd, en wel als vergelding voor het onrecht dat Soranus anderen had aangedaan. Onrechtvaardige rechters, zegt Cardano, worden altijd bestraft, zij het in hun nageslacht.⁹⁵

Tenslotte betoogt Cardano dat alle door Nero gevelde doodvonnissen waren gebaseerd op een senaatsbesluit, met uitzondering van de deelnemers aan de samenzwering van Piso;⁹⁶ na de dood van Nero stonden de moordenaars in de senaat nog steeds in hoog aanzien. Hieruit blijkt dat niet Nero maar de senatoren de feitelijke moordenaars waren.

Hierna vergelijkt Cardano de wreedheid van Nero met die van andere keizers (§§ 75-85). Wederom begint Cardano met het opstellen van een criterium. Wat is wreedheid? Welnu, wreed is diegene die niet alleen ten onrechte straft, maar er genoeg in scheidt de bestraffing bij te wonen.⁹⁷ Voor Nero gaat dit niet op: bij een doodvonnis liet hij de verdachte altijd de vrije keus in het plegen van zelfmoord en bij de gruwelijke spelen was

⁹² *Enc. Ner.* 72,6.

⁹³ *Enc. Ner.* 72,6. Het is duidelijk dat Cardano ook hier zijdelings naar de senaat van Milaan verwijst, die zijn zoon Giovanni Battista ter dood veroordeelde.

⁹⁴ *Enc. Ner.* 72,7.

⁹⁵ *Enc. Ner.* 73; ook hier is de verwijzing naar de senaat van Milaan overduidelijk.

⁹⁶ *Enc. Ner.* 74,2: 'Quoscunque occidit Nero praeter illos, qui ad coniurationem pertinebant, ut Vestinum consulem, Senatus iudicio occidit.'

⁹⁷ *Enc. Ner.* 75,2: 'Crudelis est, quisquis non solum immeritis poenas ingerit, sed graviore aut exquis[i]tas vel gaudet adesse suppliciiis.'

hij nooit aanwezig.⁹⁸ Heel anders is het daarentegen gesteld met de andere keizers. Cardano geeft voorbeelden van de wreedheid van Claudius bij rechtszaken en spelen⁹⁹ en wijst erop dat Titus duizenden joden door wilde dieren liet verscheuren. Iets dergelijks heeft Nero nooit gedaan, en daaruit blijkt dat Nero beter was dan Titus, hoewel deze een veel betere reputatie heeft.¹⁰⁰ Ook Augustus was veel wreder en bloeddorstiger dan Nero;¹⁰¹ Caligula en Domitianus behoeven helemaal geen betoog. Tiberius was een wreed monster, om niet te zeggen de wreedheid zelve:

*Fuit immane monstrum atque horrendum; non crudele, sed crudelitas ipsa.*¹⁰²

Hij maakte misbruik van de *lex de maiestate*; verder verwijst Cardano naar Tiberius' martelkamers op Capri en geeft vele voorbeelden van de wreedheid van deze keizer.¹⁰³ Ook een vergelijking met de *divi Iulii* doorstaat Nero glansrijk. Zo heeft Caesar niet alleen de staat geknecht en driehonderdduizend Germanen in strijd met het menselijk en goddelijk recht gedood,¹⁰⁴ volgens een schatting van Plinius zijn er door Caesars toedoen in buitenlandse oorlogen 1.192.000 mensen omgekomen, de burgeroorlogen nog daargelaten;¹⁰⁵ alleen na zijn staatsgreep was Caesar mild, maar dat was slechts om zijn tegenstanders in toom te houden.¹⁰⁶ Het is voor Cardano niet te verteren dat Nero ondanks dit alles een slechtere reputatie heeft dan Caesar.¹⁰⁷ Een mogelijke verklaring voor Nero's slechte reputatie ligt in het feit dat Nero de laatste Julische keizer was; de Juliërs die hem op de troon waren voorgegaan mochten na hun dood niet gesmaad worden, maar na Nero's dood werden alle Julische misdaden op zijn conto geschreven, omdat hij nu eenmaal als laatste Juliër de belichaming van dit

⁹⁸ *Enc. Ner.* 75,2.

⁹⁹ *Enc. Ner.* 75,5.

¹⁰⁰ Cardano bewijst dit met een syllogisme: 'Nihil tale fecit Nero. At fecisset, incertum est. Si fecisset, non deterior futurus erat Nero. At nunc meliorem fuisse necesse est'. (*Enc. Ner.* 76,2).

¹⁰¹ *Enc. Ner.* 78,1-4.

¹⁰² *Enc. Ner.* 79,1.

¹⁰³ *Enc. Ner.* 79-82. Cardano meent dan ook dat het gezegde 'Nerone crudelior' niet op Nero slaat maar op Tiberius, of althans op de drie nakomelingen van Tiberius Nero: Tiberius, Claudius en Domitius (= Nero) (*Enc. Ner.* 82,6).

¹⁰⁴ *Enc. Ner.* 83,2: 'Quod ad crudelitatem attinet, trecenta millia Germanorum praeter ius et fas, cum in foedere essent, occidit.' Dit is gebaseerd op Plut., *Cato min.* 51,1.

¹⁰⁵ *Enc. Ner.* 83,4: 'Refert Plinius in praeliis C. Caesarem exceptis etiam civilibus bellis undecies centena et nonaginta duo millia hominum occidisse. Adde quod in bellis civilibus, quod extra bella (quod maius est) effudit; infinitum propemodum erit'. Dit is gebaseerd op Plin., *Nat. hist.* 7,92: 'Nam praeter civiles victorias undecies centena et nonaginta duo milia hominum occisa proeliis ab eo non equidem in gloria posuerim.'

¹⁰⁶ *Enc. Ner.* 83,5.

¹⁰⁷ *Enc. Ner.* 83,7: 'Itaque constat Neronem principem fuisse, non tyrannum clementemque, contra C. Caesarem tyrannum saevissimum, non principem, cum tamen eo amentiae homines processissent, ut, ubi nullum esset crimen, crimen struerent, ubi esset tam ingens, ut etiam a Plinio improbetur, dissimulent.'

geslacht was en men van de Julische keizers alleen hem bewust had meegemaakt:

... *quod praesens fuisset illumque solum vidissent.*¹⁰⁸

Pas door het werk van Cardano krijgt Nero uiteindelijk de lof die hem toekomt.¹⁰⁹

Na voorbeelden te hebben gegeven van de wreedheid van keizers als Vespasianus, de Antonijnen en Septimius Severus (§§ 84-85),¹¹⁰ gaat Cardano over op de Nero verweten bloeddorstigheid (§§ 86-87). Opnieuw stelt hij, dat Nero juist mild was, ook bij de ontdekking van de samenzwering van Piso, toen hij de schuldigen niet folterde maar de vrije keus liet bij hun zelfmoord en sommige betrokkenen zelfs vrijsprak. Nero heeft alleen mensen ter dood veroordeeld op grond van zeer zwaarwegende, gerechtvaardigde gronden, en altijd krachtens een senaatsbesluit; wreedheid kan hem dus niet verweten worden.¹¹¹ De christelijke vorsten in onze tijd, aldus Cardano, zijn veel wreder dan Nero ooit geweest is, en daarom is alle smaad waarmee Nero is overladen niets anders dan schaamte over onze eigen tijd:

*Itaque quod ad Neronis calumniam quaesitum est, solum rubor est nostrae aetatis.*¹¹²

Nero daarentegen was juist mild en rechtvaardig, doordat hij de zwakken beschermde en de misdaden van de adel bestrafte.

Daarna weerlegt Cardano de beschuldiging dat Nero allerlei nutteloze uitgaven (*sumptus inutiles*) heeft gedaan. Hij heeft Rome na de brand weer opgebouwd, een prachtig paleis en thermen laten bouwen: dat deden Trajanus en Hadrianus toch ook? De thermen waren uitdrukkelijk bedoeld voor gebruik door het armere volk; de projecten zorgden bovendien voor werkgelegenheid voor het volk. Verder wordt Nero de mislukte poging verweten een kanaal te graven dwars door de Pomptijnse moerassen, van het Avernische meer tot aan Ostia.¹¹³ Dat dit project mislukte was de schuld van de architecten, niet van Nero. Nero was zo mild de schuldigen niet te straffen. Een ander verwijt dat Nero wordt

¹⁰⁸ *Enc. Ner.* 83,9.

¹⁰⁹ *Enc. Ner.* 83,9: 'Nunc tandem veritas, temporis filia, me duce, ut etiam in plerisque aliis, post tot saecula in lucem prodiit Neronem tuens, alios pro meritis principes damnans.'

¹¹⁰ In *Enc. Ner.* 85,1 haalt Cardano opnieuw een spreekwoord aan, en wel: 'Sis Antonino sanctor, Traiano melior, Augusto felicior.' Volgens Cardano hebben deze drie keizers hun goede reputatie te danken aan het feit dat zij de senatoren en de optimaten begunstigen en de machtigen bevoordeelden ten koste van de armsten.

¹¹¹ *Enc. Ner.* 86: 'Satisne sit ergo indigne crudelem appellari Neronem, qui non nisi maximis ex causis ac iustis homines occidit, non nisi iudicio Senatus.'

¹¹² *Enc. Ner.* 87.

¹¹³ Dit kanaal was bedoeld om de graanschepen de gevaarlijke ronding van kaap Misenum te besparen.

gemaakt is dat hij gevangenen het kanaal liet graven. Maar wat wordt Nero hiermee nu eigenlijk verweten, vraagt Cardano zich af. Soms dat hij ter dood veroordeelden heeft gespaard? Of had hij onschuldigen met dit werk moeten belasten? Of de hele schatkist uitgeven om loon te betalen?¹¹⁴

Dan het volgende verwijt, dat van roverij (*rapinae*). Welke keizer heeft niet geroofd? Maar alleen Nero wordt het kwalijk genomen. ‘Nero heeft geroofd, Vespasianus heeft geroofd; Nero wordt een schurk genoemd, Vespasianus goddelijk’:

*Rapuit Nero, rapuit Vespasianus; Nero improbus appellatur, Vespasianus divus.*¹¹⁵

De reden van de afgunst op Nero is wellicht dat Nero de rijken afperste, terwijl de overige keizers het op de armen hadden voorzien.¹¹⁶

Verder wordt Nero vaak zijn kunstzinnigheid niet in dank afgenomen (§§ 90-92). Het gaat hier om “misdaden” op het terrein van wagenmennerij, zang, citerspel en toneel. Maar, zegt Cardano, dezelfde mensen die deze activiteiten bij Nero laken, prijzen het feit dat Hadrianus zich bezighield met filosofie en schilderen en nemen geen aanstoot aan het citerspel van Alexander Severus. In feite was het juist de bedoeling van Nero de Romeinen van hun voorliefde voor bloeddorstige spelen af te brengen en ze tot kunstzinniger vormen van vermaak te verleiden. Weliswaar verbood Nero de toeschouwers bij de spelen in 65 (de *Neronia*) het theater te verlaten, maar dat was om ze met de neus op de feiten te drukken: als men zo graag naar dit soort spelen keek, moest men de beker ook maar tot op de bodem ledigen.¹¹⁷

Vervolgens weerlegt Cardano de beschuldiging van wellust en weeldezucht (*libido et luxuria*), met name Nero’s seksuele uitpattingen (§§ 93-99). Cardano geeft toe dat Nero geen stabiel huwelijksleven had; hij was *inconstans in uxoribus retinendis*.¹¹⁸ Maar vergeleken met andere mannen in de familie van Augustus had Nero maar weinig vrouwen. Hij huwde Octavia, Poppaea en Statilia Messalina, maar hij hertrouwde telkens pas na het overlijden van zijn vorige echtgenote. Andere keizers wachtten daar helemaal niet op. Verder zijn bijvoorbeeld de uitpattingen van Augustus op seksueel gebied algemeen bekend.¹¹⁹ Een beschuldiging die

¹¹⁴ *Enc. Ner.* 88,7: ‘Quid hic obiicis? Quod morti addictos servaverit? Quod neminem huius causa vexaverit? Aut quid aliud magis? An melius fuerat damnare insontes ad opus? Aut totum aerarium publicum exhaurire?’

¹¹⁵ *Enc. Ner.* 89,1.

¹¹⁶ *Enc. Ner.* 89,1: ‘Verum forsitan id in causa est, quod Nero a divitibus, caeteri a plebe per tributa extorserunt.’

¹¹⁷ *Enc. Ner.* 92,4: ‘Non alia de causa quam indignatione, quod caedes hominum et ludibria humani generis libenter spectarent, vera spectacula et liberalium artium experimenta odissent.’

¹¹⁸ *Enc. Ner.* 93,2.

¹¹⁹ *Enc. Ner.* 93.

vaak tegen Nero wordt ingebracht is de schending van de jonge Britannicus.¹²⁰ Cardano stelt dat deze beschuldiging veeleer Britannicus treft, aangezien Nero de actieve partij was en Britannicus het zich liet welgevallen. Ook Caesar ging zich op dit gebied te buiten. Verder wordt Nero vaak het huwelijk met Pythagoras verweten.¹²¹ Cardano weerlegt deze beschuldiging door erop te wijzen dat dit huwelijk plaatsvond tijdens een Isisfeest, waar dit soort uitpattingen normaal is. Bovendien heeft Nero zich daarna nooit meer aan iets dergelijks bezondigd. Van Caesar is uit de gedichten van Catullus genoegzaam bekend dat hij zich aan veel ernstiger uitpattingen overgaf. Nero beschikte over de transseksuele Sporus en wordt daarom veroordeeld, maar keizers als Trajanus, Hadrianus en ook Caesar, Augustus en Tiberius hadden veel meer schandknepen.¹²² Overigens, stelt Cardano, leiden zedelijk hoogstaande mensen vaak een seksueel losbandig leven; denk aan Socrates, Plato, Philippus II van Macedonië, Alexander de Grote, Trajanus en Hadrianus. Waarom wordt Nero dan beschimpt? Men moet bedenken dat seksuele uitpattingen een keizer niet tot een slecht vorst maken; het privéleven van een vorst doet niet ter zake. Wat een vorst moet worden aangerekend zijn misdaden als wreedheid, roof, oneerlijke rechtspraak, laksheid bij de verdediging van de landsgrenzen, het uithongeren van het volk; overmatig drankgebruik daarentegen, dobbelen of seksuele uitpattingen maken een vorst niet slecht.¹²³ Sterker nog: uitweidingen over dit soort privé zaken horen in de geschiedschrijving helemaal niet thuis, aldus Cardano.¹²⁴ Na een hierbij aansluitende uitweiding over de historiografie (§§ 97-98)¹²⁵ eindigt Cardano zijn verdediging van Nero met een weerlegging van de beschuldiging van domheid (*stulticiae et imprudentiae vitium*). Een argument dat tegen de intelligentie van Nero schijnt te pleiten is het feit dat hij de heerschappij nog tijdens zijn leven moest afstaan. Om te bewijzen dat Nero niet dom was, volgt Cardano weer zijn gebruikelijke werkwijze: eerst stelt hij criteria op en vervolgens vergelijkt hij Nero aan de hand van deze criteria met anderen. Hij vergelijkt Nero vervolgens met twee mensen die als toonbeelden van wijsheid worden beschouwd: Augustus en Cicero. Welnu, waaruit bestaat nu de hoogste wijsheid? Die ligt daarin dat wij

¹²⁰ Tac., *Ann.* 13,17,2.

¹²¹ Tac., *Ann.* 15,37,4.

¹²² *Enc. Ner.* 94-95.

¹²³ *Enc. Ner.* 96,5: 'Quae derelinquit princeps in saevitia, in rapinis, in iudiciis, non tuendo fines imperii, populum premendo fame, haec principis sunt vitia. At si immodice se vino dedat aut crapulae aut libidini aut aleae aut delicatiori vitae, haec non malum principem efficiunt.'

¹²⁴ *Enc. Ner.* 96, met de vileine toevoeging: 'An hoc multum referre putem, quod Plato, cum adolescentulus esset, se masturbaret?' (*ibid.* 96,7).

¹²⁵ Cardano bewondert met name de historiografen Xenophon, Sallustius en Philippus Argentonius (dit is Philippe de Commines, auteur van een werk getiteld *Mémoires*).

invloed uitoefenen op zaken die in onze macht liggen. Want geluk op ander gebied is niet het gevolg van wijsheid maar meer van het lot:

*Primumque id supponamus, quod verissimum est, scilicet sapientiam maxime consistere in electione eorum, quae in nostra sunt potestate; nam in caeteris felicem esse fortunae est, non prudentiae.*¹²⁶

Welnu, wie is er nu dommer geweest dan Augustus, die, na badend in het bloed aan de macht te zijn gekomen, deze vervolgens naliet aan iemand die geen familie van hem was? Terwijl Nero daarentegen de macht verloor omdat hij door zijn soldaten verraden werd, door omstandigheden dus waarop hij geen invloed had. Nero's fout ligt dus op het terrein van het lot, Augustus daarentegen heeft onverstandig en onwijs gehandeld:

*Erravit, si modo erravit, Nero in his, quae fortunae casibus subiacebant; Augustus in his, quae prudentiae ac sapientiae.*¹²⁷

Nu Cicero. Dit toonbeeld van wijsheid geeft in zijn brieven zelf toe dat hij een blunder heeft begaan door na de moord op Caesar Octavianus te steunen. Dit was niet zijn enige blunder maar wel zijn grootste, die verderfelijke gevolgen voor de staat had. Bovendien heeft het twee jaar geduurd voor Cicero tot inzicht kwam, aldus Cardano.¹²⁸ Van nog grotere domheid getuigt volgens Cardano Cicero's proces tegen Clodius uit 61 v.C., waardoor hij namelijk de gehele senaat tegen zich in het harnas joeg en de partijstrijd tussen Caesar en Pompeius ontketende. Tot overmaat van ramp leidde het proces ook nog tot zijn eigen verbanning.¹²⁹

Verder blijkt uit de correspondentie van Cicero dat hij het plan had zijn gestorven dochter Tullia te vergoddelijken. Hij wilde namelijk een kapel voor haar bouwen. Zelfs bij heidenen is een dergelijk voornemen ontoelaatbaar.¹³⁰ Bovendien hebben de latere keizers dit idee van de vergoddelijking aan Cicero ontleend, zegt Cardano.¹³¹ Nero heeft niets van dit alles gedaan en was dus wijzer dan de twee schoolvoorbeelden van wijsheid, Augustus en Cicero.

Als tegenargument wordt vaak het grote aantal misdaden van Nero aangevoerd. Maar dit argument gaat niet op, aldus Cardano. Zo werd alleen al Cato vierenveertig keer aangeklaagd en toch geldt hij als wijs. Waarom zou het Nero dan euvel worden geduid, dat hij van zoveel misdaden wordt beschuldigd, die ten dele buiten zijn medeweten zijn gepleegd, ten dele

¹²⁶ *Enc. Ner.* 101,1.

¹²⁷ *Enc. Ner.* 101,8.

¹²⁸ *Enc. Ner.* 102,5.

¹²⁹ *Enc. Ner.* 103,3.

¹³⁰ *Enc. Ner.* 104,1-2.

¹³¹ *Enc. Ner.* 105,1: 'Egregius igitur hic orator invexit 'apotheosin', id est, deificationem seu consecrationem.'

geen echte misdaden zijn en ten dele noodzakelijk waren of op gerechtvaardigde gronden zijn begaan:

*Verum si Catoni Censorino obesse non potuit, quod quadragesies quater in Senatu sit accusatus nec ob id deterior in ulla parte habitus est, cur Neroni obesse debet, quod de multis accusetur criminibus, quorum partim inscius sit, partim crimina non sint; aut si sint natura huiusmodi, ratio ipsa docet necessario admissa et iuste.*¹³²

De conclusie van Cardano is, dat Nero, met Alexander Severus, de enig goede heerser is geweest, omdat zij beiden de rechtvaardigheid zonder aanzien des persoons in ere hielden:

*... iustitiam sine discrimine personarum coluerunt.*¹³³

Cardano sluit zijn lofrede dan af met de opmerking dat hij niets tegen de optimatenpartij heeft, als die tenminste de overigen niet alleen in geld maar ook in deugd overtreft,¹³⁴ alsmede met een rechtvaardiging van de kritiek die hij in de loop van zijn lofrede heeft gespuid op Augustus, Cicero en Seneca.¹³⁵

De lofrede op Nero is een omstreden werk. In de Middeleeuwen werd Nero over het algemeen gezien als een toonbeeld van slechtheid. Daarom pleiten sommigen ervoor de lofrede te rangschikken onder de paradoxale encomia, een genre dat in de Renaissance tot bloei kwam.¹³⁶ Anderen zien in de lofrede op Nero slechts een staaltje retorisch vuurwerk.

Alles draait om de vraag of men moet aannemen dat Cardano werkelijk van mening was dat Nero een goed heerser was. Mijns inziens kan men na zorgvuldige bestudering van het werk slechts concluderen dat het Cardano bittere ernst was. De zorgvuldige en vaak bijna wetenschappelijke wijze waarop Cardano honderden argumenten presenteert om te bewijzen dat Nero niet slechter heeft gehandeld dan andere keizers die een veel betere reputatie genieten, doet vermoeden dat Cardano de waarheid spreekt wanneer hij stelt dat de enige reden voor het schrijven van dit werk is gelegen in zijn verontwaardiging over het feit dat Nero ten onrechte als een slecht heerser wordt gezien: *sola rei indignitas me movit.*¹³⁷

¹³² *Enc. Ner.* 105.

¹³³ *Enc. Ner.* 106,1.

¹³⁴ *Enc. Ner.* 106,3: 'Quibus nos breviter respondemus, primum nos nihil contra optimatum, qui vere optimates sunt, id est, qui tam virtute caeteros quam potentia et opibus praecellunt, factionem dixisse.'

¹³⁵ *Enc. Ner.* 107.

¹³⁶ Cardano heeft niet alleen duidelijk serieuze *encomia* geschreven, zoals het *Encomium medicinae* en het *Encomium astrologiae*, maar ook een paradoxale lofrede op de jicht (*Encomium podagrae*, naar het voorbeeld van het gelijknamige werk van Pirckheimer).

¹³⁷ *Enc. Ner.* 5,4.